

Analîza Pêwendîyên Desthilatdarên Kurdan û Dengbêjan di Çarçoveya Pergala Patronajê da

An Analyze on The Protection of The Dengbêjs By
The Kurdish Sovereigns Within The Framework of
The Patronage System

Mustafa ASLAN

Mustafa ASLAN | <https://orcid.org/0000-0002-1543-3154> | mustafaaslan@artuklu.edu.tr
Assoc. Prof. Mardin Artuklu University, Institute of Living Languages in Türkiye, Kurdish
Language and Culture Department, Mardin, Türkiye

Citation:

Aslan, M. (2025). Analîza Pêwendîyên Desthilatdarên Kurdan û Dengbêjan di Çarçoveya
Pergala Patronajê da. *Nubihar Akademi* 23, 49-70. DOI: 10.55253/2025.nubihar.1663296.

Submission Date	22.03.2025
Acceptance Date	12.06.2025
Publication Date	30.06.2025
Article Type	Research Article
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes – intihal.net
Conflicts of Interest	There is no conflict of interest between the author and any parties in the article.
Complaints	The author(s) has no conflict of interest to declare. You may send any complaints to nubiharakademi@gmail.com.
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing in the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Puxte

Mijara vê xebatê hîmayekarîya dengbêjan a ji aliyê mîr û hakimên kurdan e di çarçoveya pergala hîmayekarîyê ango “patronajê” da. Li gelek herêmên dinyayê şah û siltanan li edîb û hunermendan xwedî derketine. Dengbêj jî ji wan hunermendan bûn ku ji aliyê van desthelatdaran hatine hîmayekirin. Wekî edîb û helbestvanan dengbêj tevgeriyane, berhemên pesindariyê derbarê hamiyên xwe û malbata wan de afirandine. Ev kevneşopîya hîmayekirina edîb û hunermendan ji aliyê mîrên kurdan ve jî hatiye şopandin. Di vê gotarê da li ser vê pergala hîmayekarîya mîrzade û beg û axayên kurdan a dengbêjan hate rawestandî Ji bo vê xebatê me bi gelemperî ji çavkanî û jêderên wekî nameyên akademîk (tezên lîsansa bilind û doktorayê), pirtûk û gotaran sûd wergirt. Di vê xebatê da pêşî pergala hîmayekarîyê bi gelemperî hate pênasakirin û nirxandin. Piştî nirxandina paşxaneyê diroki ya pergala hîmayekarîya dengbêjan û şeweya birêveçûna vê pergalê, derbarê çar dengbêjen navdar da agahî hatin dayîn. Wek encam derket holê ku pergala hîmayekarîya dengbêjan berdewamiya pergala klasîk a hîmayekarîya edîb û hunermendan e ku ji aliyê desthiltdaran ve dihate şopandin. Encama duyem destnîşankirina xalên hevpar û yên cuda di navbera berhemên edebî yên nivîskî û yên devkî da.

Peyvên Sereke

Edîb, Hunermend, Dengbêj, Desthilatdar, Mîr, Beg, Hîmaye.

Abstract

The subject of this study is the care of the dengbêjs by the Kurdish mirs and rulers within the patronage system. In many regions of the world, the shahs and sultans took care of the men of letters and artists. The dengbêjs were also artists who were sponsored by their respective rulers. As the poets the dengbêjs also highlighted the high rank of these rulers, their generosity and their heroism. The study deals with this dengbêj patronage system of the Kurdish mirs and rulers. The main sources used for this study are the academic papers (master's and doctoral theses) and the published books and articles. In the first part of the study, the patronage system is defined and discussed. After an overview of the historical background of the dengbêj patronage system (patronage) and the functioning of this system, the information about the lives of four well-known dengbêjs is given. As conclusion, it was pointed out that the dengbêj patronage system is the continuation of the classical patronage system for literary writers and artists that was followed by the rulers. As a second conclusion, the similarities and differences between written literary works and oral literary works are demonstrated.

Keywords

Writer, Artist, Dengbêj, Sovereign, Mir, Beg, Patronage.

Destpêk

Heta serdema derketina çapxaneyê li erdnîgarîya Ewrûpayê û herêma rojhilatê Ewrûpayê (mînak erdnîgarîya Osmanî û Împeratorîya Îranî), bazara pûtepêdana berhemên edîb û helbestvanan, seray û dîwanên desthilatdaran bûn. Ev pergala hîmayekarîyê ku hîna di serdema navîn da hebû¹, tekane rê bû ji bo nivîskar û edîban. Lewre xwendin û nivîsandin di nava civakê da ne berbelav bû, pergaleka perwerdeyê wekî ya îroyîn tunebû û xwendevan kêrman bûn. Bi gotineke din xwendin û nivîs para kesên bijarte û esîlzadeyan bû. Herweha edîb û nivîskar jî ne xwedî derfet bûn ku berhemên xwe belav bikin ango wan bigihînin berdestê xwîneran ku ji xwe hejmarek pir kêrman bûn. Ji ber van sedeman dema edîb yan helbestvanekî bixwesta berhema wî bê xwendin û naskirin pêwîst bû berhemên xwe bigihîne berdestê desthilatdarekî. Bi vî awayî ji alîyê xwendevanan ve jî dihatin naskirin, nav û dengê wan belav dibû. Ger desthilatdar ji berhema / berhemên wî hez bikira, ew bi dirav û dîyarîyan xelat dikir. Ev diyarî û xelat çavkanîyên aborî yê edîb bûn. Carinan helbestvan dibûne xebatkar û şewirmendên desthilatdaran. Li ser vê pergala ku wekî “patronaj” ango “hîmayekarî” tê binavkirin gelek xebat hene. Ji van xebatan dîyar dibe ku heman hîmayekarî ji bo dengbêjan jî karîger bû. Wekî edîb û helbestvanan desthilatdar li dengbêjan jî xwedî derketine, ew li cem xwe hîmaye û xwedî kirine.

Gelek lêkolîn û xebat derbarê pergala patronajê da hatine kirin. Mînak di serê sedsala XX-an da civaknasê alman Max Weber derbarê vê pergale nixxandinên berfireh kirine². Dîrokzanê tirk Halil İnalçık jî derbarê pergala patronajê li seraya osmanî da xebat kiriye³. Nixxandinên wî derbarê vê pergale da gelek balkêş in. Derbarê hîmayekarîya sultanên osmanî ya edîb û helbestvanan da İnalçık gelek agahîyan dide û destnîşan dike bê çawa bi xêra vê pergale edîb û helbestvan binavûdeng bûne û derfet ji wan ra çêbûye ku berheman biafirînin. Bi heman şeweyî derbarê hîmayekirina dengbêjan li cîhanê di çarçoveya pergala patronajê da gelek xebat hatine kirin⁴. Ji van xebatan jî diyar dibe ku pergala hîmayekarîyê, ji Ewrûpayê ta Efrîqa û Hindê, li Erebistanê, li Îranê û erdnîgarîya Osmanî hebû.

Di vê çarçoveyê da gelo helwesta mîr û hakimên kurdan, ku wekî hemû desthilatdaran li edîb û helbestvanan xwedî derdiketin, li hember dengbêjî û dengbêjan

- 1 Ji bo agahîyên berfireh bnr. Hoorelbeke M. (2015). *Rhétorique du don: patronage, performance poétique et rétribution dans les premières décennies du califat abbasside Arabica* 62, 99-127; Hoorelbeke, M. (2016). “Rhétorique de la distance: comment le poète négocie sa place auprès du patron au début de l’époque abbasside”, *Al-Qantara* XXXVII(1), 7-37; Sharlet, J. (2011). *Patronage and Poetry in the Islamic World Social Mobility and Status in the Medieval Middle East and Central Asia*, London: I.B.Tauris.
- 2 Bnr. Weber, M. (1971). *Economie et Société*, Tome I, (wer. Freund, J. & all.), Paris: Plon.
- 3 Bnr. İnalçık, H. (2003). *Şair ve Patron*, Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- 4 Mînak bnr. Akinyemi, A. (2001). The Yorùbá Royal Bards: Their Work And Relevance in The Society, *Nordic Journal of African Studies* 10(1), 90-106; Ruth F. (2012). *Oral Literature in Africa*, Open Book Publishers; Zanetti, V. (1990). Le griot et le pouvoir: Une relation ambiguë, *Cahiers d’ethnomusicologie* 3, 161-172.

çawa bû? Wan dengbêj jî wekî helbestvanan xwedî kirine yan na? Derbarê mijara hîmayekarîya helbestvan, edîb û dengbêjan da hin xebat hatine kirin, wekî yên Zülküf Ergün Zeki Gürür, Ayhan Tek û Yakup Aykaç⁵. Çi ji xebatên derbarê mijarê de hatine kirin, çi ji bîranînên dengbêjên dawîya sedsala 20an dîyar dibe ku mîr û desthilatdarên kurdan, bi taybetî di demên hêzdarîya xwe da, li dengbêjan xwedî derketine, ew hîmaye kirine. Mînak li gor agahîyên ku Dengbêj Kerem dane Mehmet Gültekin di wan deman da “mîran, hakimî dengbêj xweyî kirine. Li dîwana her mîrekî kurd dengbêj hebûn. Dengbêjan qewimandinên berê, her tiştê eşîran dizanîbûn, loma jî ew şewirmend bûn. (...) Di heyamên berê da li rex mîrê herêmekê navê dengbêjê wî yê serdest jî dihat bibîranîn” (Gültekin, 2013, r. 21).

Di vê xebatê da bi sîdwerigirtina ji çavkanîyên nivîskî, ev pergala hîmayekirin û lêxwedîderketina dengbêjan, bi taybetî ya li bakurê Kurdistanê, wê bête analîz û gotûbêj kirin. Xebat ji du beşên sereke pêk tê. Di beşa yekem da em dê bi kurtasî li ser pergala patronajê ango hîmayekarîyê rawestin. Piştî pênasekirina têgehê em dê bi kurtasî danasîna pergale bikin. Wekî tê zanîn ji ber ku ev têgeh cara yekem ji alîyê civaknasê alman Max Weber ve hatiye bikaranîn, pênasekirina vê têgehê dê li gor nirxandina wî bête kirin. Piştî pênasekirina têgehê û nirxandina vê pergale, pergala hîmayekarîya mîrên kurdan wê bi kurtasî bête nirxandin û mînak ji demên ku mîr û hakimên kurdan xwedî hêz û desthilatdar bûn bêne dayîn.

Di beşa duyem da piştî analîza paşxaneyê dîrokî ya hîmayekarîya dengbêjîyê li cîhanê em dê li ser peywendên dengbêjî û desthilatdarîya mîrên kurd rawestin. Di berdewamîya vê beşê da wekî mînakên hîmayekarîya mîr û hakimên kurdan dê jiyana çar dengbêjên ji bakurê Kurdistanê bête analîzkirin. Sedemên bijartina van her çar dengbêjan yek jê ev e ku derbarê wan da agahî li ber dest hene. Lê ji vêya giringtir sedema duyem ev e ku di jiyana van her çar dengbêjan da mirov li guherînên di pergala hîmayekarîya mîr û hakimên kurdan da rast tê. Ev yek di şahidiyên dengbêjên nîveka duyem ya sedsala 20an da jî xuya dike, bê çawa ev guherîn qewimîne û bandorek çawa li ser jiyana û hunera dengbêjîyê kirine. Di encamê da bal hate kişandin ser xalên hevpar ên di navbera edebiyata kurdî ya klasîk û dengbêjîyê da û taybetmendîyên ku van her du cure huneran ji hevdu cuda dikin bi kurtasî hatin destnîşankirin.

1. Pergala Hîmayekarîyê (patronaj)

Pergala hîmayekarîyê ango patronajê bi gelemperî têkilîya navbera hîmayeker û xwedî hêz û yê ku tê hîmayekirin îfade dike. Li gor Weber sê cure deshilatdarîyên vê pergale hene: 1- desthilatdarîya rêveberî (îdarî) li gor pîşe û şiyankarîyê ye;

5 Ergün, Z. (2014). *Bajar Edebiyat û Cizîra Botan*, Nûbihar, 2014; Ergün, Z. (2017). Peywendîya Mîr û Mela di Çarçoveya Patronaja Edebî de”, *Mukaddime* 8(1), 153-170; Gürür, Z. (2014). *Dengbêjî di peywendîya patronajê de*. (Teza masterê ya neçapkirî). Zanîngeha Mardin Artuklu, 2014; Tek, A. (2010). Li Dor Behsa Patronajê, Mem û Zîna Ehmedî Xanî, *Mukaddime* 3, 41-60; Aykaç, Y. (2020). *Kürt Mirliklerinde Edebi Patronaj (1514-1846)*, (Teza doktorayê ya neçapkirî). Zanîngeha Dicle.

2- deshilatdarîya kevneşopî ya li gor dab û nerîtên “bavûkalan” û 3- deshilatdarîya karîzmatîk ku ji kesayetîya bêemsal û bêhempa ya destilatdar tê (Weber, 1971, r. 285-309). Lê di hin xebatan da têgeha patronajê ne di vê çarçoveyê da hatiye bikaranîn. Lewre li gor agahîyên ku nivîskarên van xebatan radigihînin, ne tenê şah û siltanan patronajî li edîb û hunermendan kirine. Jin û carîyeyên şah û mîrekan jî patronajî kirine. Mînak hinek carîye û jinên xelîfeyên musulman jî patronajî kirine, hunermend hîmaye kirine. Hinekan ji wan jî mizgeft ava kirine, mal ji bo nexweşan çê kirine⁶. Bi heman şeweyî jinên mîr û şahên ewropî jî wekî hevjinên xwe xwedî desthilata patronajê bûne.⁷

Li gor Halil İnalçık hîmayekarî “hem ji bo hamî hem ji bo zana û hunermendan pergaleke xwedî bandorek dualî ye” ango her du alî bi xêra vê pergale dibin xwedî navûdeng (İnalçık, 2003, r. 13). Suzanne Pinckney Stetkevych jî balê dikişîne ser vê xalê û dibêje ku ev têkilyeke “danûstandinê” ye. Ango, “helbestvan bi helbestên xwe pesindariya hamîyê xwe dide û diyar dike ku ew serê xwe li ber wî ditewîne; hamî jî ji bo vê pesindariyê wî xelat dike”, (Stetkevych, 2002, r. 18). Bi gotineke din di çarçoveya vê pêwendîya dualî ya danûstandinê da “piraniya helbestvan û edîben baş di bin hîmayeya hukumdarekî da bûn û bi saya vê berjewendîya du-alî, edîban berhemên heja li dû xwe dihiştin”, (Ergün, 2014, r. 135). Yakup Aykaç jî balê dikişîne ser vê xalê û dibêje ku di têkilîya navbera desthilatdar û hunermend da berjewendîyeke dualî heye: “li alîyekî desthilatdar digel alîkarîya maddî û manewî hunermend hîmaye dike û dihêle ku navûdeng pê bikeve, li alîyekî din hunermend dibe sadiqekî jidil yê hîmayekarê xwe û bi rêya berhemên pesindarî ku îthafî wî dike navûdengê wî bi awayekî mayînde di nava civakê da belav dike. Ev jî nîşaneyê têkilyeke jênegere di navbera hunermend û hamî da ava dike û wan dike hewcedarên hev” (Aykaç, 2020, r. 27).

Herwekî Aykaç amaje pê dike, hunermend li gorî zîrektî û jêhatîbûna xwe û berhemên ku diafirîne li cem hîmayekar payebilind dibe. Ji ber vîna hunermendan her tim hewl dane berhemên wan ji alîyê desthelatdaran ve bîne hezkirin (Aykaç, 2020, r. 28). Lewra wekî İnalçık jî balê dikişîne ser berîya çapemenî derkeve û “derfeta xwendinê ji her kesî ra pêşkêş bike û di heman demê da derfeta aborî jî xwediyê berhemên edebî û zanistî ra çê bibe, zana û hunermend hewcedarên piştgirîya desthilatdar û çîna elît [bijarte] bûn” (İnalçık, 2003, r. 9). Bi gotineke din “bi xêra berhema ku diafirand û îthafî desthilatdar dikir, herçiqas ne baş bûya jî, piştî ku ji alîyê desthilatdar ve bihata erêkirin, hunermend yan helbestvan/edîb dibû kesekî muteber, xwedî navûdeng, mal û meqam. Ji vana giringtir ew bû ku hunermendê ji alîyê desthilatdar ve dihat hîmayekirin, bi xêra alîkarîya maddî û hîmayekarîyê derfeta wî çê

6 Ji bo agahîyên berfireh derbarê vê patronajîya jinên xelîfeyan bnr. Anderson G. D. (2012). *Concubines, Eunuchs and Patronage in Early Islamic Córdoba*, Martin T. (ed.), *Reassessing the Roles of Women as 'Makers' of Medieval Art and Architecture* Volume Two London: Brill, 633-669.

7 Bnr. Martin T. (2012). (ed.), *Reassessing the Roles of Women as 'Makers' of Medieval Art and Architecture* Volume Two, London: Brill.

dibû xwe bide karê xwe û berhemên serkeftîtir û qîmetgiran biafirîne” (Aykaç, 2020, r. 29). Wekî li jor amaje pê hat kirin, di wan deman da bazara edîb û hunermendan, dîwan û serayên şah, mîr û began bûn. Lewre ji xeynî mekanên navborî li tu cihekî din ne pêkan bû ku hunermendên wekî helbestvan û dengbêjan karîbûna hunera xwe pêşkêş bikirina û xwe bidana naskirin. Mirov dikare heman tiştî ji bo demên piştî mîrektîyan ku desthilatdar êdî axa û beg bûn jî bibêje. Dîwanên van desthilatdaran jî wekî yên şah û mîr û paşayan ji bo hunermendan cihê wê derfetê bûn ku hunera xwe bidin naskirin.

Wekî li her cihî di desthilatdariya xelîfeyên Emewî û Ebasî û împaratorîyên Îranî û Osmanî da tekane rêya ku hunermend yan helbestvan di bazara edebiyatê da bête naskirin, bidestxistina hîmayeya desthilatdar bû. Mînak di dema siltanên Osmanîyan da, “xewn û xeyala helbestvanan ew bû ku siltan wan vexwîne meclisa helbestvanan, [da ku] jê ra helbestekê (qasîdekê) pêşkêş bike û ji bo vê helbestê ji alîyê siltan ve layîqî xelatekê bête dîtin” (İnalçık, 2003, r. 15). Bi heman armancê “helbestvanên wekî Nalî û Şêx Riza Talebanî berhemên pesindarî îthaffî hamîyên xwe kirine” (Aykaç, 2020, r. 32). Di vê navberê da pêwist e bê destnîşan kirin ku di vê serdemê da “hinek zanyarên medreseyan bi mebesta teltîf û tewecuha hukumdarên û civakê di nav van edîbên serayê da cihên xwe girtin. Lewra di nav sîstema monarşîk a dewletên berê de tekane riya xwe gihandina pile û payeyên bilind ên civakî û dabînkirina jiyanê baş, bidestxistina îltîfat û îhsana hukumdarên û çîna serdest bû.” (Ergün 2014, r. 135). Li gor agahîyên ku Aykaç dide di heman serdemê da xelîfeyên Emewî û Ebasî “mehane pere dane hinek ji helbestvanan ku wekî hunermend û xebatkarên serayê hatine qebûl kirin. Hinek ji wan bûne xwedîyê serwetên pir zêde. Mînak tê gotin ku helbestvan Selman el-Hasî piştî mirina xwe pêncî hezar dînar û sed hezar dirhem wekî mîrate li dû xwe hiştîye ku li gorî demê ev serweteke pir mezin tê qebûl kirin” (Aykaç, 2020, r. 41). Çi di dema Ebasîyan da çi di dema Sasanî û Osmanîyan da ji bo desthilatdaran jî pir giring bû ku navê wan di berhemên edebî da bi pesindarî derbas bibe. Lewre bi gotina Aykaç, ev hem tradisyonek bû hem jî amûrek bû ji bo meşrûkirina desthilatdariya hukumdar, ango helbestvanan bi pesindariyan mezinbûn û hêza desthilatdar di çavê civakê da pesend dikir (Aykaç, 2020, r. 239).

Pergala hîmayekarîyê ya mîrên kurdan li gor desthilatdariya kevneşopî hatîye damezirandin. Lewre di nava desthilatdariya kevneşopî û pergala hîmayekarîyê da peywendîyên xurt hene. Di desthilatdariya kevneşopî de desthilatdar li gor daxwaz û pêwistîyên xwe kesên li gel xwe wezîfedar dike, meqam dide wan yan wan xelat dike. Dema mirov li pergala hîmayekarîyê ya mîrên kurdan mêze dike dibîne ku mîrên kurdan jî, wekî ku Weber jî destnîşan kiriye, tevgerîyane ango li gor pîvanên xwe kesên derûdora xwe û bi taybetî jî edîb û helbestvan xelat kirine qencî bi wan kirine. Desthilatdar di bin bandora dab û nerîtan da li gor pergala patrîmonyal û pîvanên wekî têkilîyên xizmanî, sêdaqet, sertewandina li ber kesayetîya wî, pesendkirin û parastina desthilatdariya wî ji alîyê kesên ku hatine bijartin û hwd tevdigere ango

hin kesan xelat dike, hinek kesan jî xwe dûr dike an dadirizîne. Ev kes carinan xizim, carinan cotkar, xizmetkar û kole, carinan jî nobedarên ber derîyê desthilatdar yan “şûrkêşen” wî ne (Weber, 1971, r. 303-306). Yakup Aykaç jî xwe dispêre van nirxandinan û pergala kurdî ya hîmayekarîyê wekî “sîstema patronajê”, ku li ser desthilatdarîya kevneşopî hatîye avakirin, bi nav dike (Aykaç, 2020, r. 17-18). Zeki Gürür jî li ser heman nerînê ye û dibêje ku sîstema hîmayekarîya kurdî “di berhemdariya edebî û hunerî da li gor pergaleke tradîsyonel rû daye” (Gürür, 2014, r. 43).

Di çarçoveya vê pergala tradîsyonel da helbestvan û edîban wekî dengbêjan hîmayekarê xwe bi şeweyekî ewqas mubalexe pesinandine ku ew birine asta herî bilind. Mînak Qatranê Tebrîzî di helbesteke xwe da hamîyê xwe mîrê Şedadî Ebu'l-He-sen ‘Elî Leşkerî weha pesinandîye:

Ey yê ku hêja ye hukmê hemû padişahên dunyayê bike! Li cem şahekî her çi tişt hebin, Xwedê ew hemû dane te.

Li serayan çiqas heyv-rû yan jî saqî hebin, her li ku şahekî yan derwêşekî hebe hemû jî mêvanên te ne.

Leşkerên te li deştê wekî roja mehşerê qelebalix in, bajarên ku ketine destê te bi nimetên curbicur bûne wekî buhiştê.

(...)

Mulkê Îran ji roja ewil ve warê bav û kalên te bû, tu jî wekî bav û kalên xwe temamê mulkê Îranê dê bi dest bixî. (Aykaç, 2020, r. 212-213)⁸

Wekî Qetranê Tebrîzî, Melayê Cizîrî jî di helbesteke xwe da pesindariya mîrê xwe Mîr Şerefê Sêyem kiriye (Ergün, 2014, r. 144) û bi taybetmendîyên efsanewî ew şibandîye Noşîrevanê Adil, bi comerdîyê jî ew şibandiye Hatem. Mela desthilatdarîya Xan Ebdal wekî ya Îskender û Cem û hêza wî wekî ya wan nirxandiye. Gotiye ku Xan wekî Îsa Pêxemberê ku karîbû miriyan ji goran rake û bi xêra wî mirov zindî û li ser piyan diman, xwedî mûcîzeyan e. Herweha Xan şibandiye Xoce yê Xizir û Nûh Pêxember û dua kiriye ku bi qasî Zulqarneyn temen dirêj be (Cizîrî, 1987, r. 212-214).

2. Pergala Patronajê di Dema Mîrektiyan da

Ji xebatên lêkolerên wekî Zülküf Ergün, Zeki Gürür û Yakup Aykaç dîyar dibe ku wekî siltan û padişahên Osmanî û îranî û herweha xelîfeyên Abbasîyan, mîrên kurdan jî li edîb û helbestvanan xwedî derketine, ew di dîwanên xwe da xwedî kirine, hîmaye kirine. Dîwana mîrên kurdan wekî seraya xelîfe û padişahan “navend û çavkanîya ronahî, feyz û îhsanê” bû, (Ergün, 2014, r. 137). Wekî li her dera cîhanê, “beriya ku îmkanên çapkirinê û nivîsê belav nebibû û karîgeriya çapxaneyê wekî nosyoneke kulturî, kedkarên edeb û hunerê dermale nedikirin, pêdivî bi mîr û patronekî hebû” (Gürür, 2014, r. 48). Ango wekî İnalçık amaje pê dike, “heta serdema

8 Ji bo wergera kurdî (kurmançî) ya vê helbestê spasdarê mamosta Yakup Aykaç im.

ku çapxane derket û derfeta xwendinê berbelav nebû û bi vî awayî derfeta aborî ji nivîskarên berhemên zanistî û edebî re peyda nebû pêwîstiya zana û hunermendan bi piştgirî û hîmayeya desthilatdar û çîna serdestan hebû” (Înalcık, 2003, 9). Mîrên kurdan jî, di serayên xwe da, “hamîtiya edîb û dengbêjan kirine û li ser kawdan û geşedana wê tradîsyonê roleke pirr mezin lîstine” (Gürür, 2014, r. 43). Li gorî Gürür ev pergala mîrektiyên kurdan ne “sîstemeke patrîmonyal wekî di literaturê de çêbû-yî [ye]. Ji ber ku mîrektiyên kurdan, xwedî hêzeke mezin nebûn û hukmê wan bi tenê di nav sînorê cihê ku îdareya wan lê xurt bû, derbas dibû” (Gürür, 2014, r. 44). Lê Aykaç ne di vê baweriyê da ye, li gor wî di dema mîrektiyên kurdan da jî ev pergala hîmayekirinê hebû û bi rêkûpêkî dimeşîya.⁹ Aykaç derbarê mijarê da mînak dide û dibêje ku “helbestvanên wefakar yê wê Ehmedê Xanî û Weda’î derbarê hamîyên ku ew hîmaye kirine bi mersiyezan hestên xwe anîne ziman. Helbestvan Salim û Mîstefa Beg qesîdeyên pesindariyê ji bo mîrektiyên xwe nivîsîne herwekî Selîmê Hîzanê û Harîsê Bidlîsî ku mesnewî îthafî mîrên xwe kirine” (Aykaç, 2020, r. 41). Ev mînak jî destnîşan dikin ku di dema mîrektiyên kurdan da jî pergaleka hîmayekarîyê hebû û mîrên kurdan jî li hunermend û helbestvanan xwedî derketine, derfet dane wan ku karibin berhemên edebî biafirînin. Lê di gel vêya hin caran hunermendan gilî û gazin kirine ku mîr qedrê wan nagirin. Derbarê vê xalê da mînak ku herî zêde hatîye rojevê û nîqaş li ser hatine kirin, ev beşa mesnewîya *Mem û Zîn* ye ku Ehmedê Xanî tê da gilî û gazinan dike:

*Rabit ji me jî cihanpenahek
Peyda bibitin me padişahêk*

*Şîrê hunera me bête danîn
Qedrê qelema me bête zanîn
(...)
Ger dê hebuwa me serferazek
Sahibkeremek suxennewazek*

*Neqdê me dibûye sikkemeskûk
Ned'ma wehe bê rewac û meşkûk* (Xanî, 2010, r. 36-37)

Ayhan Tek derbarê van gilî û gazinên Ehmedê Xanî da weha dibêje:

Li gor Xanî, eger ji kurdan siltanekî bazara rewacê û sîstema patronajê pêkînaba dê hingî şertên jiyana kurdan guherîban û dê Rûm û Ecem li ser kurdan nerabiban. Eger ne, mesele li vir ne patronaj ba, Xanî dê pêşiyê xweziya padîşehî kiriba ku ew ji destê Rûm û Eceman xilas kiriban paşî qedr û nirxa ‘ilm û zanîna dê danaba. Lê li gor Ehmedê Xanî rêya xilasiya milletê kurd yê li “çar-kenaran” çawa di destê wî padîşahî da ye her wisa rewac û bazara şairan jî di eynî destî da ye (Tek, 2010, r. 54).

9 Bnr. Aykaç 2020, 32; 208-256; 305-470.

Li gor Gürür jî di vê beşa mesnewîya *Mem û Zîna* Ehmedê Xanî da, tunebûn yan lawazîya pergala hîmayekarîyê bi awayekî aşkera hatiye nîşandan. Nirxandina Gürür derbarê mijarê da weha ye:

Di vir da payenedana berhemên edîban, nemaze jî ya Xanî di helbestê da bûye egera gilî û gazinan. Lewma jî li gor wî, eger “cîhanpenahek” hebûya û padîshahekî hamîtiya wî bikira, dê “qedrê qelem” a edîbên wekî wî, bihata zanîn û “şîrê hunerê” jî bihata danîn. Anku mirov dikare bibêje ku, wekî li jor jî hatî dîyarkirin, paye û girîngiya berhemên edîban, bi pesnê hamiyan aşkera dibe. Qedrê qelemê û şîrê hunerê, bi hebûna cîhanpenahekî mimkun e. Dîyar e ku xwedîderneketina edîban, li gor dema xwe jî ji aliye edîban ve wekî arîşeyeke mezin dihate nirxandin. Di van beytên Xanî da jî dîyar e ku ev tişt di nav edîbên kurdan da bi awayekî zelal xuya ye. Di îfadeyên wekî “Derdê me bibînitin ‘elacê” û “ilmê me bibînitin rewacê” da bi awayekî balkêş û zelal, hîmayenekirin wekî derdekî tê terîfkirin û dermanê wî derdî û rewaca berhemdariya edebî jî xwe li ser hebûna patronajê aşkera dike. Eger patronajîya şairên kurdan bihata kirin, li gor Xanî ilmê wan, berhemdariya wan a kulturî, edebî û hunerî dê her zêdetir û hêjatir bûya. Dê gelek girîngî û qiymet bihata dayîn û ilm û berhemdariya wan di rewacê da bûye. (Gürür, 2014, r. 46-47)

Lê Aykaç dibêje “Xanî rewşa kurdan ku di şer û pevçûnên navbera Osmanî û Îranîyan da ne xwedî gotin bûn bi çavê karmendekî serayê mêze dike û li gor wî ji bo kurdan çareserî hebûna desthilatdarekî ji mîr bihêztir e. Ango digel ku her berhema xwe bi kurdî nivîsîye û wekî helbestvan hatiye hîmayekirin jî, tunebûna hamîyekî ji bo Xanî tê wateya tunebûna desthilatdarekî bihêztir û xwedî qudrêt” (Aykaç, 2020, r. 420). Ji nirxandinên Aykaç û Tek dîyar dibe ku wekî hemû desthilatdaran mîr û begên kurdan hunermend, edîb û dengbêj hîmayekirine, li wan xwedî derketine û ji alîyê aborî ve piştgiriya wan kirine.

Lê dîsa jî mimkun e bête gotin ku lêxwedîderketina edebiyata kurdan, hîmayekirina edîb û dengbêjan jî bi qasî hêza mîrektiyên kurdan ên siyasî encam daye. Ev têkilî bi awayekî sirûştî derketîye holê. Herçend şairên wekî Ehmedê Xanî, bo tunebûna vê pergalê, çênebûna pergaleka telîfê gelek bi gilî gazin bin jî, di seray û qonaxên mîrektiyên kurdan da, edîb û zana û ilmdar hatine parastin.

3. Pêwenda Desthilatdarî (Patronajî) û Dengbêjîyê

Pêwiste bête gotin ku herçiqas berhemên epîk ên dengbêjîyê di serî da pêşî girêdayî esilzadeyî û mîrîtiyê bin jî, berhemên lîrîk zêdetir aîdê gel bi xwe bûye. Hinekî jî ji ber vê dengbêj di nava gel da bi pêş ketine. Lê dîsa jî çend mînakên ber dest ku em dê li jêr amajê pê bikin dîyar dibe ku wekî têkilîya hunermend û mîran têkiliya mîr û dengbêjan jî gelekî bi hêz bûye. Her mîrekî di qesr û qonaxa xwe de dengbêj hewandine û xwedî kirine. Wekî Gürür jî destnîşan dike mîran “dengbêj bi xwe ra birine şer û cengan. Dengbêjan şervan motîve kirine û mîsyoneke wan a pedagojiyê hebûye. Dengbêj hem li dîwanxaneyan digel cimaeta li derdora mîr stran û destan û

çîrok gotine, hem jî car caran ji mîran re rûsipîtfî kirine û di geşt û gera wan da jî li gel mîr bûne” (Gürür, 2014, r. 50).

Giring e bête bibîrxistin ku hîmayekirina hunermendan bi giştî û ya dengbêjan bi taybetî di demên borî da li cîhanê pir berbelav bû. Ango ji çavkanîyên berdest xuya dibe ku kevneşopiya tradîsyona parastin / hamîfîya dengbêjan di nav gelek civakan de hebûye û li hin deverên erdnîgarîya Efrîqayê hîna jî berdewam e. Mînak di pergala rêveberiya rûsan da Knez (Kinyas) hebûn. Knezên rûsan kêr zêde dişibin mîrên kurdan. Di sedsala Xan û di serê sedsala Xian da di bingeha weqayînameyên wan da bi piranî vegotinên devkî, efsane û kilam hebûn. (...) Di nav artêşa Knezan da îcrakarên destanan yanî destanbêj hebûn (Sokolov, 2009, r. 43). Sokolov dibêje di weqayînameyekê da hatiye gotin ku destanbêjekî bi navê Mîtûs, ji ber ku nexwestiye xizmeta Knez bike lêdan xwarîye û paşê dest û lingên wî hatine girêdan û bi zorê ew birine Danil Galitskiyê. Dîsa li gorî Sokolov, knezan pir qîmet didan pesindanên hozanan. Piştî serfiraziyên şeran, di vegerê da kilam diavêtin ser wan. Destana Îgorê ku di nav gelê rûsî de pir bi navûdeng e, navên gelek Knezan tê da hene (Sokolov, 2009, r. 44).

Şahên hindî jî xwedî dengbêj bûn. Navûdengê wan bi xêra dengbêjan belav dibû. Ev belavbûn li gorî zîrektî û jêhatîbûna dengbêjên wan bûn. Ew peyamnêr, perwerdekarên taybetî, hozanên dîwanxanan, afirînerên asaletên binavûdeng û mêrxasên ku dadiketin qada şer bûn da ku pesindariya mêrxasiyê di şer da bikin. Beramberî karê wan şah yan began zevî, dewar û pez didan wan (Rewers, 2016, r. 4). Her şahekî yan begekî hindî ku bixwesta piştî mirinê navê wî li dinê bimîne pêwistbû dengbêjekî xwedî bike û her pêwistîyên wî bi cîh bîne. Beramberî wê dengbêj stran derbarê mêrxasî û comerdîya wî da diafirandin û bi vî awayî pesindariya wî dikir. Mînak şah Man Sing soza çar filan daye dengbêjê xwe ji bo di şahîya dawetê da pesindariya wî bike. Dengbêj bi awayekî weha pesindariya Man Sing kiriye ku ew gihandiye asta xwedayê hindî Vîşnû (Rewers, 2016, r. 1).

Heman tradîsyon li tevaya erdnîgarîya Efrîqayê jî heye. Weke mînak li Nijerya û Benînê (Efrîqaya Rojava) li qesra her mîrê herêmî dengbêj hebûn. Ev dengbêj ne tenê pesindariya mîrên xwe dikirin, herweha dema mêvanek dihat, li devê qesrê di rawestiyên û mêvan bi pesindarfî pêşwazî dikirin, qenciyan wî bang dikirin (Smith, 1957, r. 31). Di van qesran da dengbêjên jin jî hebûn, lê ew wekî yên mîr dernediketîn derve, ji ber ku ew wekî beşek ji malbata mîr dihatin qebûlkirin (Akinyemî, 2001, r. 96). Karê dengbêjan ne tenê pesindarfî yan jî pêşwazîkirina mêvanên mîr bû. Dengbêj di heman demê da emanetgeha bîra bavûkalên mîrê xwe bûn. Bi xêra wan mîr dîroka bavûkalên xwe, mêrxasiyên wan, comerdîya wan nas dikirin (Akinyemî, 2001, r. 106). Ev dengbêjên ku li Efrîqayê wekî *griot* têne binavkirin digel rola bîra civakê, navbercî bûn ku nakokî ji holê radikirin. Mît û hikayetên derbarê dîroka civakê da *griotan* di serê hişê xwe da qeyd dikirin. Herwekî deverên din ên Efrîqayê li Nijeryayê jî dengbêjan xwe bi mîrek yan begekî ve girê didan û stranên pesindariyê

derbarê mêrxasî û comerdiya wan da diafirandin (Zanetti, 1990, r. 161). Wekî li jor amaje pê hat kirin, heman helwest û tradîsyon li serayên Îran û Osmanî jî hebûn. Şahên îranî û siltanên osmanî helbestvanên herî zîrek li dora xwe dicivandin. Van helbestvanan jî di pîrozbahî û ziyafetên li serayê lidarxistî da hunera xwe pêşkêş dikirin: Bi helbestî pesindarî û mezinahîya şah yan siltan dikirin.¹⁰

Di demên ku li Kurdistanê desthilatiya siyasî xurt bûye û rewşeke aram dest pê kiriye, em dibînin ku wekî şair û nivîskaran jimareya dengbêjan jî zêde bûye. Gürür jî vîna pesend dike û dibêje “di dawiya sedsala XIXan da em rastî hin belgeyan tên ku têkiliya mîr û dengbêjan nîşan dide. (...) Îcrakarên hunera devkî, bi qasî edîb û şairên xwendewar, nedibûn nailê pûtepêdana patronan. Lê di hin çavkanî û berhemên dengbêjiyê da em dibînin ku têkiliyeke patron û dengbêjan a ku hîmayeya wan dike bi awayekî zelal aşkera dibe” (Gürür, 2014, r. 48-49).

4. Şopên Hîmayekariya Mîrzade û Axa û Hakimên Kurdistan di Jiyana Çar Dengbêjan da

Ehmedê Xanî di *Mem û Zînê* da behsa zanayên temendirêj dike ku ihtîmaleke pir mezin ev kes dengbêj in.

Zanayê miemmerê kuhensal

Evrenge he go jibo me ehwal

Go: Adetê pêşiyê zemanan 102

Evbû li hemî cîyû mekanan” (Xanî, 1968, r. 102).

Eger mirov van risteyên Xanî bingeh bigire, mirov dikare bibêje ku qet nebe ji sedsala 17an û vir ve dengbêjî di nav kurdan da hebûye. Lê ji ber ku berhemên dengbêjan wekî yên helbestvan û edîban nehatine nivîsandin, ne pêkan e ku mirov tesbît bike ka ev berhem kengî û ji aliyê kîjan dengbêjan ve hatine afirandin û bi vîna kevnariya dengbêjiyê di nav kurdan da tesbît bike. Bêguman wekî wê li jêr amaje pê bête kirin, em îro dizanin ku dengbêjê navdar Evdalê Zeynikê dengbêjiya Surmelî Mehmed Paşa kiriye. Ehmedê Fermanê Kîkî li cem Reşid Begê Kîkî demeke dirêj dengbêjiya eşîra Kîkan kiriye. Herweha Karapetê Xaço ku bi eslê xwe ermen e, wî jî li cem Filitê Quto dengbêjiya eşîra Reşkotan kiriye. Li gor agahîyên ku Gültekin radigihîne Gulê Watê ku wekî Gula file jî tê binavkirin, dengbêja Mîrê Xamûrê bûye (Gültekin, 2013, r. 28).

Herweha wekî Zeki Gürür radigihîne ku “di seraya Îbrahîm Paşayê Milî da gelek dengbêj hatine hîmayekirin, çalakiyên kulturî û hunerî di bin desthilatiya wî da hatîye dermalekirin. Dengbêjekî bi navê Biroyê Şerqî jî hebû ku ew wekî dengbêjê wî (...) yê esil bû. (...) Biroyê Şerqî her tim digel Îbrahîm Paşa bûye, di qesra wî da her tim hunera xwe afirandiye û rûdanên derdora wî qewimîne, honandiye. Şer û seferên wî kiriye stran û têkiliya wî û dewleta osmanîyan di stranên xwe de kiriye babet”

10 Ji bo agahîyên berfireh bnr. İnalçık, 2003, r. 25-26.

(Gürür, 2014 r. 49-50). Xelîl Cindî, sala 1979an di rojnameya *Rewşenbirî Niwê* beşa Kelepûrî Netewî jimara 75an da li ser Biroyê Şerqî gotarekê dinivîse û wî wekî dengbêjê çira û mûma dîwanxaneyê Îbrahîm Paşayê Milî destnîşan dike. Li gor Xelîl Cindî, ji ber ku deng û awazê Biroyê Şerqî pir xweş bû ew bûbû dengbêjê Îbrahîm Paşa. Pîr Guroyê Şingalî ku di 70 salîya xwe da (sala 1934an yan jî 1935an) koça dawî kiriye, Biroyê Şerqî nas kirîye. Derbarê wî û dengbêjiya Biroyê Şerqî ya dîwanxaneyê da agahîyên balkêş dide. Li gor van agahîyan Biroyê Şerqî ji ber ku stranbêjê dîwanxaneyê Îbrahîm Paşa bû, gelek serpêhatiyên wî di nav tradîsyona dengbêjiyê da honandiye, bi terz û şêweya dengbêjiya xwe ew serpêhatiyên Îbrahîm Paşa di forma kilama epîk da hikayet kiriye. Biroyê Şerqî her tim digel Îbrahîm Paşa bûye, di qesra wî da hertim hunera xwe afirandiye û rûdanên derdora wî qewimîne, honandiye (Gürür, 2014, r. 49-50).

Herweha dengbêj Şêx Silê dengbêjê Taharxanê Qelenîyê bûye, herwekî Pero ku dengbêjiya Evla Begê kiriye (Gültekin, 2013, r. 28). Berayên Celîl derheqê Pero da hinek agahî ji dengbêjê ermenî Sargis Bozoyan girtine. Derbarê Pero da dengbêj Bozoyan weha dibêje:

Pero qîza azib bi dergistî bû. Wê payîzê gerek qelen temam bidana, dergistîya xwe bibirana. Nêzîkî payîzî Xwedê jê stand, bi xurya ket. Ku xurî derxistin, herdu çavên wê ji ber xurya kor bûn. Destgirtîyê wê nedixwest devjê berde digot, bextê mine bera bê. Lê dê bavê wî qayîl nebûn. Digotin hem evqas qelenê bidin hem bûka kor bînin mal? Çend cînanan jî lome kirin ku dest jê bikşîne. Lawik axir devjê berda. Pero bû aşîq ser xwe klam derxist û ber beglera, axa ber cime'etê tavê ser xwe, klam digotin heta bû dengbêj. Axa siwarekî xwe tevî hespekî vala dişandin dû Pero, tanîn ji bo ji wan re klama bêjê. Pero şevê du şeva ji wan ra distira, piştra dîse dişandin cihê wê" (Celîl & Celîl, 2016, r. 613).

Li jêr li gorî tarîx û demên jiyana wan kurtejiyana çar dengbêjan wekî mînakên hîmayekarîya dengbêjiyê û guherîna vê pergale, dê bête pêşkêşkirin.

4.1. Dengbêj Evdalê Zeynikê (1800-1913?)

Wekî tê zanîn li nav kurdan Evdalê Zeynikê dengbêjê herî naskirî ye. Herweha dengbêjê dawî ye ku di bin hîmayekarîya mîran da jîyaye. Ango jiyana wî şadabûna dawîya desthilatdarîya pergala mîrektîyên kurdan û bidawîbûna hîmayekarîya wan a hunermend û dengbêjan dike. Bi gotina Gültekin, gelek dengbêjan hîmayeya "alî-karên hunera xwe wînda kiribûn. Bi vî awayî dema serdestîya hunera dengbêjiyê jî diqede, dengbêjên wekî Evdal êdî tenê mabûn û kesên xwedîderfet ên ku ew diparastin nemabûn" (Gültekin, 2013, r. 27).

Evdal li dor 1800î, li gundê Cemalwêrdî ku niha girêdayî bi Intabê/Dutaxa Agirî ve ye ji dayik bûye. Tê gotin ku 113 salan jiyaye. Hîna sê salî ye, bavê wî dimire û diya wî Zeynê wî mezin dike; ji ber vê jê re Evdalê Zeynê tê gotin. Tê îdiakirin ku Evdal heta 30 salîya xwe karê rêncberî û şivantîyê dikir û yek klam tenê jî nizanibû. Di sîh salîya xwe de xewnekê dibîne û piştî vê xewnê dibe dengbêjekî bi navûdeng. Lê

Mehmet Gültekin dibêje ev ne rast e: “Ev bawerî tenê wek qedirgirtina hunera wî ya ji aliyê civatê da dikare bê hesibandin. Evdal jî wek dengbêjên mayîn ji ekola vê hunerê tê, di dibistana dengbêjiyê da perwerde bûye û ji hostadên xwe bi sedan kilam û destan hîn bûye” (Gültekin, 2013, r. 25-26). Herweha Gültekin dibêje ku “Evdal ji salên 1850an heta 1865an dengbêjê serayê ye” (Gültekin, 2013, r. 27).

Evdalê Zeynikê wekî “pîrê dengbêjan” an “şahê dengbêjan” tê naskirin. Ji aliyê hin nivîskaran wekî “Homerosê kurdan” jî tê binavkirin. Îhsan Colemêrgî, Evdalê Zeynikê weke “pîrê dengbêjan” bi nav dike” (Vgz. Parilti, 2006, 87). Wî tradîsyonek ava kiriye. Surmeli Mehmet Paşa ewqasî hurmeta Evdal digirt ku bêtî wî “xwarin nedixwar. Dema mêvanê wî hebûna jî, piştî xwarina mêvanan Mehmet Paşa ji xizmetkarên xwe ra digot “xwarina min û Evdal bînin” (Kevirbirî, 2002, r. 48). Evdal “serpereştiya Surmeli kiriye, fikrên wî di nezera Surmeli da xwedî qedr û pûteyê bûne” (Gürür, 2014, r. 64).

Birayên Celîl derbarê Evdal da şadebûna dengbêjekî ermenî bi navê Sargis Bozoyan neqil dikin û dibêjin “wî Evdal diye û bavê wî Martîros Barêyan bi Evdal ra straye. Bi gotina Bozoyan Evdalê Zeynê mêrekî bejinbilind î qemer bûye. Dengbêj û sereskerê Surmeli Mehmed Paşa bûye. Dengbêjî ji Kor Huseyin Paşa ra kiriye. Bi Şêx Silê, dengbêjek ji Dîyarbekrê, ra straye. Gulê û Pero ra ketiye lecê. Ew bi şohreta strana xwe, bi kamilîya gotina xwe beramberî Evdalê Zeynê bûne” (Celîl & Celîl, 2016, r. 613). Li gor agahîyên ku Salihê Kevirbirî radigihîne, dengbêj Şêx Silê navê Evdalê Zeynikê dibihîze.

“Dîçe ku here leca wî bi klamgotinê. Dema ku Mehmet Paşa û Evdal xwarinê dixwin, Şêx Silê destpê dikê davêjê ber Evdal û bi klam dibêje gerek em sê roj û sê şevan klaman bibêjin. Dema ku Evdal dengê wî dikê kevçî ji destê wî dikeve û bersiva wî didê. Bi vî awayî destpê dikin, bi saetan davêjin ber hev. Dawîyê Şêx Silê diweste, dev ji klamgotinê berdide. Lê Evdal berdewam dike, sê rûj û sê şevan klaman dibêjê. Ji ber vê jî ava reş bi çavên wî de tê û li wir kor dibe” (Kevirbirî, 2002, r. 49).

Dengbêj Keremê Bazîdî ku Mehmet Gültekin derbarê dengbêjiyê da gelek agahî jê wergirtine, vê bûyerê bi awayekî din dibêje. Li gor gotina Kerem, Evdal xwestiye ku here leca Şêx Silê û wî çaxî Evdal kor bûye. Mehmet Gültekin vê bûyerê weha ji devê Kerem neqil dike:

Dîwanê da gelek stira, jê ra gotin: Evdal tu xweş distirêyî, xazila tu rojekê rastî Şêx Silê bihatayî çika tu zor î ya Şêx Silê. Ê, go, ew li Îranê, ez li Romê, destê me nagihêje hev. Wan jî xulamek danîn li bal Evdal, ew ji Elaşgirê birêket hatin (...) êvarekê bûn mêvanê Taharxan li Qelenîyê. (...) Xwarin hat, piştra sinî kişiyên. (...) Sinî kişiyên, cimaetê destê xwe şûştin. Taharxan go: Kuro gazî Şêx Silê bikin, bira warê gula me veke. Şandine pey, Şêx Silê hat. De dengbêjên berê li ser piya distiran, rûnediniştin, na. Yê wî axayî pişta xwe dida wî dîwarî, yê vî dida vî dîwarî. Waxta ku efendim hinekî Şêx Silê stira, Evdal jî diricife mîna şiva li nav avê, şair e, aşiq e. Taharxan go: Rêwiyê min, kurkê mêvanê delal, ew hafiz çima ûsa dike? Go: Walle Xan, tu îzin bidî,

bira ewinga jî kilamekê bêje. Kurê min, go, dengbêj ba dengbêjê min nastirên, devê bavê ti dengbêjan neketiye li cem Şêx Silê bistirên. Ê go axa, xan, ew xulamê te me, em devdelçî nînin, nakevine qoşê, dilê wî dixwaze, bira ew jî yekê bibêje. Waxta ku ûsa go, Evdal rabû ser xwe, ê jê ra yekî bibêje, çika çi dibêje. (...) Şêx Silê go, Taharxan beg eva kî ye? Go, walle nizanîm, hafizek e hatîye vira, hêçika nan danê, nan jî naxwar. Xulam dibêje ku ew Evdalê Zeynikê ye. Taharxan dibêje: Peyî, ew dengbêjê Surmeli Memed Paşa ye, hatîye dîtina min. Zûkin jê ra pezekî serjêkin! Evdal dibe, Xan heta ez û dengbêjê te têr nevêjin berhev ez tiştêkî naxwim. Ûsa destpê kirine kilam avîtine ser hev. (Gültekin, 2013, r. 26-27).

Ev bûyer bi awayekî din jî, ji aliyê Ahmet Aras ve weha hatîye nivîsandin: Rojek ji Serhedê dengbêjek diçe Qelenîyê xwe wekî Evdalê Zeynikê dide nas kirin û bi Şêx Silê ra dikeve lecê, Şêx Silê zora wî dibe. Li ser vê Taharxan ji Surmeli Mehmed Paşa ra nameyekê dişênê û jêre dibe heyfe yekî wek te dengbêjên weha li cem xwe xweyî dike. Ev yek pir zora Mehmed Paşa diçe, gazî Evdal dike jêre dibê here bi dengbêjê Taharxan ra têkeve lecê. Rûspiyê xwe Emerê Hecî Îso û yekî din tevî Evdal dişênê. Evdal diçe li dîwana Taharxan li pêşberî wî û giregirên herêmê bi Şêx Silê ra dikevin lecê, heft roj û hef şevan bi hevra distirên. “Dawiyê da dengê Şêx Silê dikevê û Şêx Silê dest li ber Evdal datîne. Tarxanê Qelenîyê diqehire û li Şêx Silê hêrs dikeve. Evdal jê ra dibe, Mîrê min, hêrs nekeve, Şêx Silê dengbêjekî yektaye û şairekî mezin e. Bawer bike hetani niha tu kesî li pêşiya min ewqasî berxwe nedaye. Tu wîyayî bizanibe ku di şairîyê da Şêx Silê ji min zêdeye, kêmanîne” (Aras, 1996, r. 69-70; 74-75).

Li gor Abidin Pariltî, Evdal bi vê jêhatîbûna xwe ya leca bi dengbêjan ra zora dengbêja jin ya ermen Gulê jî dibe û di cihê wê da dibê dengbêjê Surmeli Mehmed Paşa (Pariltî, 2006, r. 113). Surmeli Mehmed Paşa nevîçîçirkê Îshaq Paşayê Bazîdê ye. Di 1865an de Evdal tevî Surmeli Mehmed Paşa ku li ser daxwaza siltanê Osmanî ji bo li hember Kozanoglu ku li derdora navçeya Kozan bajarê Edenê, li dij siltanê Osmanî serî hildaye, şer bike diçin herêma Edenê. Li wir Surmeli Mehmed Paşa digel artêşa Osmanî zora Kozanoglu dibin, piştê bi êşa kolerayê dikeve û li wir dimire, Evdal bê xwedî dimîne (Aras, 1996, r. 81-100). Rîwayet tê kirin ku Evdal klama Qulingo piştî korbûna xwe afirandiye û di vê klamê da xwe weke qulingê baskşikestî teswîr kiriye (Pariltî, 2006, 120). Li ser rewşa Evdal ya piştî korbûna wî dengbêjan gelek kilam afirandine. Ji wana Ordîxanê Celîl û Celîlê Celîl 24 berhev kirine û di ansîklopedîya bi navê *Zargotina Kurda* cildê sisiyan da çap kirine.

4.2. Dengbêj Çingo (Sedsala 19an)

Dengbêjê duyem Çingo jî wekî Evdal dengbêjiya mîran kiriye. Derbarê dengbêj Çingo û malbata wî da zêde agahî nînin. Tenê Mehmet Gültekin di xebata xwe da cih daye hinek agahîyan derbarê malbata Çingo da ku ji devê dengbêj Kerem girtine. Li gor van agahîyan Çingo berîya Evdal jîyaye, lewra wî dengbêjiya Îshaq Paşayê Bazîdê kiriye. Bavê kalê Surmeli Mehmed Paşa ye. Li gor agahîyên ku Gültekin dide, piranîya dengbêjên navdar ên herêma Bazîdê di dawîya sedsala 18an û nivê yekemîn ê sedsa-

la 19an da ji malbata Çingo derketine. Malabata Çingo malbata dengbêja bûye. Kurê wî, Şerîfê Çingo dengbêjîya Behlûl Paşa, kurê Îshaq Paşa kiriye. Şerîfê Çingo xwedî dengêkî gelek xurt bû û herdem tev Behlûl Paşa beşdarî rêwîtiyên wî bûye. “Rojekê dema Şerîf tev Behlûl Paşa ji nêçîrê vedigere, ew ber bi êvarê digihîjin gundê Zengezor ê ku bi qasî 4-5 km ji qesrê dûr e. Hema di wê quntarê da paşa ji wî ra dibêje: “Şerîf hela kilamekê bistirê, em binihêrin çika dengê te digihîje kelê.” Şerîf dest bi kilamê dike û her diçe dengê xwe zêdetir dike. Piştî demeke kurt ji pencera qesra paşa îşqa fenereke ku diheje dîyar dibe. Paşa bi metelmayî û kêfxweşî dibêje: “Dilê te çi ji vê dinayê dixwaze bibêje!” Ji ber ku serê êvarê hewa hinekî sar bûye, Şerîf li kurkê paşa mêze dike û dibêje: “Ez kurkekî dixwazim.” Behlûl Paşa jî ji wî ra kurkekî pir giranbiha dide çêkirinê” (Gültekin, 2013, r. 21-22).

4.3. Dengbêj Ehmedê Fermanê Kîkî (1859-1951)¹¹

Ji tarîxa jidayîkbûna Ehmedê Fermanê Kîkî xuya dibe ku ew di dema Evdalê Zeynikê da hatîye dinyayê. Li gor agahîyên ku Celadet Alî Bedirxan di kovara *Hawarê* da dane Ehmed ji bavîkê (birra) Necaran ê eşîra Kîkan e û di sala 1859an da li gundê Milebî yê bi ser navçeya Şemrexa Mêrdînê ji dayîk bûye. Di sala 1951ê da, mehek piştî mirina Celadet Bedirxan, wî jî li Şamê koça dawî kiriye. Li gor van tarîxan Ehmed 92 salan jîyaye. Dîsa li gor agahîyên di kovara *Hawarê* da, di sala 1929an da Celadet Bedirxan ji Şamê tê sînore navbera Sûriye û Tirkiyeyê bi şev derbas dike û diçe gundê ku Ehmed lê dimînê ku nêzîkî bajarê Mêrdînê ye. Celadet wî razî dike ku pê re here Şamê. Ji roja ku pê ra diçe heta mirina xwe Ehmed li cem Celadet dimîne, ji wî û civata wî û mêhvanên wî ra stran û destanan dibêje. Celadet gelek berhemên dengbêj Ehmed di kovara *Hawarê* da çap kirine.

Celadet Bedirxan weha Ehmedê Fermanê Kîkî dide naskirin: niha 75 salî ye lê hîna jî pir li ser xwe ye, yek tayê spî di porê wî da tune ye. Wekî nixurîyê bavê xwe Ehmed di temenekî biçûk da dest bi şivantîyê kiriye. Bavê wî jê re bilûrek dikire ku li ber pez her tim lê dixist. Bi gotina wî hîna di wî temenê biçûk da bavê wî jê re şûrek û demançeyek “kurmançî” jî kirîye. Mehmed Uzun di berhema xwe ya bi navê *Dengbêjlerim* da dibêje “li gor agahîyên di kovara *Hawarê* da Ehmed ji bavê xwe ku dengbêj bû hînî dengbêjîyê bûye” (Uzun, 2006, r. 97). Lê ev agahî şaş e, di kovarê da agahîyeke bi vî awayî tune ye. Bi gotina Ehmed, ew ji zarotîya xwe ve beşdarî civata axa û mezinên eşîra xwe bûye û ji dengbêjên ku di van civatan da distran hînî dengbêjîyê bûye.

Piştî xortanîya xwe Ehmed dev ji mala bavê xwe berdide û diçe dibe dengbêjê Reşîd Beg, serokê eşîra Kîkan. Çend salan li cem Reşîd Beg dimîne, paşê navbera wî û Reşîd Beg nexweş dibe, Ehmed jê dixeyide, diçe Wêranşarê da ku bibe dengbêjê Îbrahîm Paşayê Milî. Bi guman ji ber vê agahîyê Uzun di berhema xwe ya navborî da dibêje ku Ehmed bûye dengbêjê Îbrahîm Paşa (Uzun, 2006, r. 98). Lê ev jî şaş e, dibe ji

11 Agahîyên derbarê Ehmedê Fermanê Kîkî ji vê çavkanîyê hatine girtin: Bedirxan C. A. (1934). *Hawar*, 24, r. 13-14; 25, r. 14.

ber ku agahîyên derbarê Ehmed ên *Hawarê* da bi fransî ne Uzun şaş fam kiribin, lewra agahîyeke bi vî rengî di kovarê nîne. Rast e wekî wî gotiye, Ehmed xwestîye bibe dengbêjê Îbrahîm Paşa lê berî ku bigihîje cem wî hin kes ji Îbrahîm Paşa re dibêjin ku Ehmed Kîkî ye û hatîye ji eşîra xwe re sîxurîyê bike. Li ser vîna Îbrahîm Paşa wî diavêje zindanê. Hevjîna Îbrahîm Paşa ya bi navê Xensa ku ew jî Kîkî ye, dibihîze ku yek ji eşîra wê di zindanê da ye. Bi dizî gazî dergevanê zindanê dike û jê dixwaze ku Ehmed berde. Bi vî awayî Ehmed ji zindanê derdikeve û careke din tê cem Reşîd Beg. Piştî çend salên din ku li cem Reşîd Beg dimîne, careke din navbera wan nexweş dibe, Ehmed dixeyide û diçe cem Emer Beg, serokê eşîra Dimilîyan ku li bakurê Mêrdînê nişteci bûn û dibe dengbêjê wî. Piştî çend salan Ehmed dev ji Emer Beg jî berdide û diçe cem Evdilqadir Paşa li bajarê Mêrdînê, bîst salan dengbêjiya wî dike. Evdilqadir paşa Ehmed dizewicîne. Piştî Ehmed ji Mêrdînê diçe Amedê û li wir jî bi qasî deh salan dimîne.

Ehmed wekî dengbêj û endamê eşîrê du caran beşdarî şerê navbera eşîra xwe Kîkan û Milan bûye. Ehmed berhema xwe ya bi navê *Delalê Berîyê* li ser van şeran afirandiye; bi gotina wî piştî afirandina vê berhemê Ehmed di nava civakê da dibe dengbêjekî bi “navûdeng”.

Herçiqas mirov nikaribe têkilîya Ehmedê Fermanê Kîkî û Mîr Celadet Bedirxan di çarçoveya pergala hîmayekarîyê (patronaj) da bi nirxîne jî, dîyar e ku Ehmed di 22 salên dawî yên jiyana xwe da ji aliyê Celadet Bedirxan ve hatîye hîmayekirin, di mala wî da wekî endamek ji malbatê jîyaye. Lê bi gotina Mehmed Uzun, piştî mirina Celadet Bedirxan pir nemaye, xuya ye ku gelek xema mîrê xwe xwarîye û koça dawî kirîye. Giring e bête gotin ku mirov nikare xwedîderketina Celadet wekî ya hamîyên demên borî binirxîne. Lewra herçiqas ew nevîyê Mîr Bedirxan be jî Celadet kesekî rewşenbîr û xwedî hişmendîya netewparêzîyê bû. Lewra ji ber vê hişmendîyê hatîye Ehmedê Fermanê Kîkî ji dora Mêrdînê birîye Şamê cem xwe da ku ji devê wî berhemên dengbêjiyê wergire û wan di kovara *Hawarê* da çap bike. Bi gotineke din Celadet ne tenê ji bo li dengê Ehmed û bilûra wî guhdar bike ew birîye Şamê, xwestîye berhemên ku Ehmed afirandibûn û distran ji windabûnê xelas bike. Bi xêra vê hişmendiya Celadet em îro ji jiyana dengbêj Ehmed û berhemên wî agahdar in.

4.4. Dengbêj Reso (1902-1983)

Dengbêj Reso ji gundê Gopala ye û bi navê Resoyê Gopala, Resoyê Mihacir, Resoyê Qilîwelo û Mîrê Dengbêjan tê naskirin (Beğik, 2015, 43). Di jiyana Reso da şivanî, gavanî û paleyî, yanî sê îşên bingeşîn hene ku hemû jî pêdiviyên koçerîyê ne. Malbata Reso di şerê Rûs û Osmaniyan da, ji dora çiyayê Elegezê tê û xwe berdide Deştê Îdirê. Ev tarîx tê piştî sala 1878an (Beğik, 2015, r. 36). Reso di jiyana xwe da li çend gundên Serhedê maye. Mînak, ji gundê Gopala bar kiriye gundê Xirgizê ku li ser qeza Kopê (Bulanix) ya Mûşê ye. Xirgiz gundê şêxan e. Li gor ku lêkoler Mehmûd Beğik neqil dike, şêxan ji Reso gelek hez dikirin. Ji xeynî dengbêjiyê Reso diçû ber pez û dewarên wan jî. Wekî ji van agahîyan dîyar e, şeweya hîmayekarîya dengbêjan hatîye

guhertin: li hin deveran şêx di cihê mîran da bûne desthilatdar û hîmayekarên hunermendan. Lê Reso digel ku şivantiya şêxên xwe dikir, bi gotina Beğik “tu civatek û dawetek ji destê xwe bernade û diçe wan. Reso di her civatê de gula civatê ye. Wisa dibe ku şêxên Xirgizê Şêx Nûreddînê Şêx Silêman û Şêx Bahaddînê Şêx Îsiv, zarokên xwe di şûna Reso da dişînin ber pez û dewaran da ku Reso ji wan û mêvanên wan ra kilam, beyt û destanan bibêje” (Beğik, 2015, r. 44).

Dengbêj Resoyê Gopala, wekî Ehmedê Fermanê Kîkî di dema Evdal de hatiye dinyayê û dema ku Evdal wefat kiriye, Reso 10 salî bûye. “Resoyê dengbêj heya çû ser dilovanîya Xwedê weka şagirtêk Evdalê Zeynikê kilamên Evdal got û weka terzê kilamgotina Evdal jî, kilamên ku wî bi xwe afirandibû, digot” (Beğik, 2015, r. 25-26). Ji ber vîna Reso weke şagirtê Evdal tê naskirin. Reso, Evdal nediye, lê hevçerxa Evdal, Gula File dîtiye. Bavê Reso, Welo, bi xwe şagirtê ber destê Evdalê Zeynikê ye. Apekî Reso bi navê Evdo hebûye ku dengbêjekî gelek baş bûye û şagirtê Evdalê Zeynikê bûye. Reso jî ji bavê xwe, mam û birayê xwe fêrî dengbêjiyê bûye ku bingeha wî diçe ser terzê Evdal” (Beğik, 2015, r. 32-33). Bi gotineke din malbata Reso jî wekî ya Çingo malbatek dengbêj bûne. Derbarê rasthatina Reso û Gula dengbêj da Ahmet Aras van agahîyan dide:

Reso rojekî li dîwana Gula File, li bajarê Îdirê di temenekî gelek biçûk da, li ber Gulê kilam gotiye. Ahmet Aras ji devê Sadiqê kurê Reso, behsa vê bûyerê wiha dike: “Bavê min pirr bi hewes bûye, hê şeş-heft salî bûye dest bi stirînê kirîye. Wê demê diçe nav civatan, dengbêjan guhdarî dike. Bi texmîn 8-9 salî bûye, kirasekî dirêj lê bûye, diçe nav cemata Gula File. Ew Gula ku bi Evdalê Zeynikê ra ketiye lecê. Gulê êdî pîr bûye, salên wê li ser heştêyî bûne, lê strandina wê hêj baş bûye. Giregirên Îdirê li dorê kom bûne, ewê jî kilam gotine. Bavê min diçe li bilînga dîwanê rûdine, ji xwe re guhdarî dike. Demekî şûnda yek bavê min destnîşan dike û dibê, ‘Ev kurikê hanê jî kilaman dibêje.’ Gulê gazî bavê min dike, dibe kêleka xwe. Dibê: ‘Hela bistrê, çika tu çawa dibêji?’ Bavê min jî dest diavêje pelînga guhê xwe û distrê. Du, sê kilaman dibêje. Gulê dibê: ‘Bes e, bes e. Te perda guhê min qetand lawo!... Eferim ji te ra, welêh tu xweş dibêji, di paşerojê da tuyê bibî dengbêjekî yekta. (Aras, 2010, r. 18).

Li gor agahîyên ku Mehmûd Beğik bi dest xistine, dengbêj Reso ji Hecî Sînoyê dengbêj hînî dengbêjiyê bûye. Beğik weha dibêje:

Dema malbata Resoyê Gopala ji bajarê Îdirê koç dike û diçe gundê Mele Dawûda, li cem Hecî Sînoyê dengbêj dimîne. Hecî Sîno bi temenê xwe ji Reso mezintir bûye. Li gor Ahmet Aras Reso ji Hecî Sîno fêrî dengbêjiyê dibe. “Hecî Sîno dengbêjekî gelek zana, navdar û xwedî rûmeteka mezin e. Ew bixwe şagirtê Evdalê Zeynikê ye. Reso di wê xortaniya xwe da li ba Hecî Sîno dengbêjiya xwe bi pêş dixê û dikeve bin bandora Hecî Sîno. (Beğik, 2015, r. 34; 43).

Lê Evdîlkerîmê kurê wî, gotiye ku Reso ji Hecî Sîno fêrî kilaman nebûye. Ahmet Aras ji devê Evdîlkerîmê kurê Reso weha neqil dike:

Bavê min kilamên Evdalê Zeynikê jî digot. Ewî hem li Gula File guhdarî kiribû, hem jî şagirtên Evdêl ên din. Mala kurê Evdalê Zeynikê yê piçûk Mihê, li gundekî Milazgirê bûye. Rojekê ew û bavê min rastî hevdu tên. Mihê bi bavê min kilaman dide gotin. Di pey ra dibêje: Bawer bike tu jî bi qasî bavê min xweş dibêji. Helal be ji te ra, dengê te jî tesîrekî mezin li merivan dike. (Aras, 2010, r. 20).

Ahmet Aras dibêje “min di havîna sala 1966an de, li Qereyaziyê li Reso guhdarî kiriye. Wî ji me ra sê saetan stran got. Min jê pirsî Evdalê Zeynê kir. Min jê pirsî û got bi qene’eta te Evdalê Zeynikê dengbêjekî çawa bûye? Reso got ku Evdalê Zeynikê dengbêjek pir baş bûye. Lê ew tiştên ku hatîye serê wî, nehatine serê tu kesî. Lê ew dayina ku Xwedê daye wî jî, nedaye tu kesî. Reso şair û dengbêj bû. Wî gelek kilam afirandine. Ji wan kilamên wî gelek ji wan niha di nava gel de tên gotin. (...) Reso di eynî wextê de destanbêj bû. Destana *Memê Alan* (ya gelêrî) û ya Filîtê Quto, yên ku wî gotine, ew di arşîva min da ne. Min ji gelek dengbêj û destanbêjan van destanan guhdarî kiribûn, çend varyantên yên din jî di arşîva min da hene. Lê tu kes bi qasî Reso van destanan ewqas baş, ewqas xweş nabêje” (Aras, 2010, r. 20).

Resoyê dengbêj xwediyê gelek kilamên siyasî ye. Bi gotina Beğik, ew “di gelek civatan de rûniştiye û ji wan fêrî bûyerên di nava dîroka kurdan qewimî ne bûye. Di nava civatên ku Reso di wan de rûniştiye, civatên axa, began, şexan û mezinên eşîrên kurdan dene. Li gor pêzanîna me gelek caran di dîwana kurên Xalid Begê Cibrî, di dîwana Mehmûd Beg û Îbrahîm Beg de rûniştiye” (Beğik, 2015, r. 67).

Encam

Wekî encam mirov dikare bibêje ku pergala hîmayekarîya dengbêjan wekî berdewamîya pergala hîmayekarîya edîb û hunermendên edebiyata klasîk pêk hatîye. Di afirandina berhemên xwe da hem edîb û helbestvanan hem dengbêjan wêje wekî amûr bi kar anîne. Digel vê hevparîyê xaleka cuda ya bingeşîn heye ku hunermendyan helbestvanên edebiyata klasîk berhemên xwe nivîskî afirandine û yên dengbêjan hertim devkî mane. Ji ber vê sedemê jî derbarê dîroka dengbêjên ku ji aliyê mîr û hakimên kurdan ve hatine hîmayekirin de zêde çavkanî tunene. Mînak wekî li jor hat destnîşankirin, ji xeynî Evdalê Zeynikê ku dengbêjiya Surmeli Mehmed Paşa kirîye, derbarê dengbêjên bakur da agahî zêde li ber destê me tunene.

Mirov kare bêje ku erçiqas piştî jîholêrabûna desthilatdarîya mîrên kurdan pergala hîmayedarîya dengbêjan bi dawî bûbe jî heta şerê cîhanê yê yekemîn li Kurdistanê dengbêjî pir berbelav maye û dengbêjan li her derê hunera îcra kirine. Mînaka malbata Ûsivê Mihacirê vê yekê pesend dike: Ûsivê Mihacirê û neviyê wî ku tevde dengbêj bûn, li nav welêt digeriyan û dengbêjî dikirin. Her weha dengbêjên wekî Reso jî şahidên bûyerên vê serdemê ne.

Xaleka din ya giring ku wekî encam hêjayî destnîşankirinê ye ku dengbêjan jî wekî edîb û helbestvanên klasîk bi mubalexe pesindariya hîmayekarê xwe kirine. Dema

mirov li berhemên edebiyata klasîk mêze dike ev hevparî aşkere derdikeve pêşberî me. Ji mînak helbestvan û edîbê Qatranê Tebrîzî dîyar dibe, yê ku hîmayekarê xwe mîrê Şedadî Ebu'l-Hesen 'Elî Leşkerî bi şeweya mubalexe pesinandiye. Edîb û nivîskarê îranî yê binavûdeng Firdewsî jî wekî dengbêjekî şahên îranî bi pesindariyên mubalexe teswîr kirine. Heta mirov dikare bibêje ku Firdewsî di van pesindariyên xwe da wekî dengbêjekî tevgerîyaye. Helbestvan û edîb Melayê Cizîrî heman rêbaz di afirandina berhemên pesindariyên derbarê hîmayekarê xwe da bi kar anîye.

Lê her çiqas edîb û helbestvanên klasîk bi rêbazek dengbêjî berhemên pesindariyê afirandibin jî çend xalên balkêş hene ku wan ji dengbêjan cuda dikin. Yek jê ew e ku berhemên edîban nivîskî ne û berî herkesî hîmayekar van berheman dixwîne û pesend dike yan pesend nake. Ji ber vê berîya ku pêşkêşî hîmayekarê xwe bike hunermend çendîn car bixwaze dikare berhema xwe biguhere, yan ji nû de binivîsê da ku şeweyê herî "serkeftî" bide berhema xwe. Lê piştî ku berhema xwe pêşkêş kir derfeta ji nû de nivîsandinê yan guhertina heman berhemê nedima. Herî zêde dikarîbû berhemek din binivîse.

Berevajî edîb û helbestvanan dengbêjan berhemên devkî afirandine û digel berhemên pesindariya hîmayekarên xwe, berhemên din jî derbarê mijarên curbicur wekî mirina kesên ku di ciwanîya xwe de mirin e, evîna ciwanên bêmîrad, şerên navbera eşîran û hwd afirandine, ji alîyê civakê ve hatine guhdarkirin û hezîkirin. Digel hîmayekarê xwe çûne qada şer û li wir stranên tije pesindariyê gotine da ku hestên şervanan û yên hîmayekarê xwe gur bikin, motîvasyona wan xurt bikin. Lê hunermendên edebiyata klasîk weha tevnegerîyane. Bi gelemperî di şevan an civînên îşretê û şahiyê da helbestvanan helbest gotine û di wan da pesindariya hîmayekarê xwe kirine.

Bêguman dengbêj jî wekî edîb û hunermendan berîya ku berhema xwe li pêş hîmayekarê xwe û civata wî îcra bike, wê amade dike, şewê didiyê û li ser dixebitê. Lê piştî amadekirinê ger di dema îcrayê da kêmasîyek derkeve yan rexne lê bîn kirin, ew dikare demildest van kêmasîyan telafî bike an jî bi dû ra bi varyanteke din berhema xwe îcra bike ku ji bo edîban ne pêkan e. Herweha devkîmayîna berhemên dengbêjîyê derfet daye / dide dengbêjan ku karibin berhemên afirandî biguherin, bi şeweyeke din îcra bikin, hinek beş yan riste, biwêj li wan zêde bikin yan jê derxin. Ev berhemên ku di dirêjahîya demê da dibin "anonîm" ji alîyê dengbêjên nîfşên nû bi varyantên nû tên îcrakirin. Bi gotineke din, berhemên ku dengbêj ji hîmayekarê xwe û dîwana wî ra îcra kirin, piştî bi varyantên curbicur ji alîyê dengbêjên din va tên îcrakirin. Lê di heman demê da ji ber ku devkî ne xetera windabûna van berheman her tim heye û ihtîmal e ku gelek berhem wîna bûbin yan ji ber ku ji alîyê nîfşê dengbêjên nû va nehatine jiberkirin û îcrakirin ji bîr çûbin. Ev jî berovajî berhemên nivîskî yên edebî alîyê lawaz ê berhemên dengbêjîyê ye. Digel vê lawazîyê, ji berhemên berdest ku heta roja me hatine, dîyar dibe ku hunera dengbêjîyê pir zindî ye. Bêguman îcrakarên îroyîn ên vê hunerê ne wekî yên demên borî ne. Ew li gor şert û

mercên serdema xwe û bi sûdwegirtina ji mîrateya hunerî ya dengbêjên berî xwe, wekî Evdalê Zeynikê, Resoyê Gopala yan Çingo, karê xwe berdewam dikin. Hîmayekarê wan jî êdî bi gelemperî civak e û qada îcrayê jî cihên wekî TV û bernameyên wekî Youtubeê ne.

Çavkanî/References

Akinyemi, A. (2001). The Yorùbá Royal Bards: Their Work And Relevance in The Society, *Nordic Journal of African Studies* 10(1), 90-106.

Alan, R. (2015). Dengbêj(î) û Helbesta Gelêrî, *Wêje û Rexne*, 4, 9-21.

Anderson, G. D. (2012). Concubines, Eunuchs and Patronage in Early Islamic Córdoba, Martin, T. (ed.). *Reassessing the Roles of Women as 'Makers' of Medieval Art and Architecture* Volume Two, London: Brill, 633-669.

Aras, A. (1996). *Şairê Kurda yê Efsanewî Evdalê Zeynikê*, İstanbul: Deng.

-----, (2010). Kilama Kurdî û Dengbêjiya Serhedê, *Bîr* 7 228-244.

Aykaç, Y. (2020). *Kürt Mirliklerinde Edebi Patronaj (1514-1846)*, Teza doktorayê ya neçapkirî. Zanîngeha Dicle.

Bedirxan, C. A. (1934). *Hawar*, 24-25.

Beğik, M. (2015). *Dengbêj Resoyê Gopala (jiyan û berhem)* (Teza Mastirê ya neçapkirî), Zanîngeha Mardin Artuklu.

Celîl, O. & Celîl, C. (2016). *Zargotina Kurda*, Cild I, Wien: Înstîtûta Kurdzanîyê.

Cizîrî, M. (1987). *Dîwan* (wer. Kaya Z. & Bozarslan M. E.), Stocholm: Weşanên Roja Nû.

Ergün Z. (2014). *Bajar Edebiyat û Cizîra Botan*, İstanbul: Nûbihar.

Ergün Z. (2017). Peywendiya Mîr û Mela di Çarçoveya Patronaja Edebî de, *Mukaddime* 8(1), 153-170.

Gültekin, M. (2013). *Zargotina Kurdên Serhedê: Kilam û Destanên Epîk ên Dîrokî, Mêrxasî û Serhildan*, İstanbul: Avesta.

Gürür, Z. (2014). *Dengbêjî di peywenda patronajê de*, (Teza mastirê ya neçapkirî Zanîngeha Mardin Artuklu.

Hoorelbeke, M. (2015). Rhétorique du don: patronage, performance poétique et rétribution dans les premières décennies du califat abbasside, *Arabica* 62, 99-127.

----- (2016). Rhétorique de la distance: comment le poète négocie sa place auprès du patron au début de l'époque abbasside, *Al-Qantara* XXXVII(1), 7-37.

İnalcık, H. (2003). *Şair ve Patron*, Ankara: Doğu-Batı Yayınları.

Kevirbirî, S. (2002). *Bir Çığlığın Yüzyılı: Karapetê Xaço*, İstanbul: Sî.

Martin, T. (2012) (ed.). *Reassessing the Roles of Women as 'Makers' of Medieval Art and Architecture* Volume Two, London: Brill

Parlîti, Abidin, *Dengbêjler (Sözün Yazgısı)*, İstanbul: İthak, 2006.

Rewers, A. (2016). *The Bardic Tradition in Hinduism*,

<http://www.mahavidya.ca/2017/12/26/the-bardic-tradition-in-hinduism/>

Serlêdan 22 Sibat 2018.

Ruth, F. (2012). *Oral Litterature in Africa*, Open Book Publishers.

Sharlet, J. (2011). *Patronage and Poetry in the Islamic World Social Mobility and Status in the Medieval Middle East and Central Asia*, London: I.B.Tauris.

Stetkevych, P. S. (2002). *The Poetics of Islamic Legitimacy: Myth, Gender, and Ceremony in the Classical Arabic Ode*, Bloomington: Indiana University Press.

Smith, M. G. (1957). The Social Functions and Meaning of Hausa Praise-Singing, *Africa* 27 27-45.

Sokolov, M. Y. (2009). *Folklor: Tarih ve Kuram*, (wer. Özer, Y.) Ankara: Geleneksel.

Tek, A. (2010). "Li Dor Behsa Patronajê, Mem û Zîna Ehmedî Xanî", *Mukaddime* 3, 41-60.

Xanî, E. (1968). *Mem û Zîn* (Tîpguhêzî û wergera bo tirkî Bozarslan, M. E.), İstanbul: Gün Yayınları.

Uzun, M. (2006). *Dengbêjlerim*, İstanbul: İthaki.

Weber, M. (1971). *Economie et Société*, Tome I, (wer. Freund, J. & all.), Paris: Plon.

Zanetti, V. (1990). Le griot et le pouvoir: Une relation ambiguë, *Cahiers d'ethnomusicologie* 3, 161-172.

Extended Abstract

The subject of this study is the patronage of dengbej by Kurdish mirs and rulers within the framework of the patronage system. Kurdish mirs supported writers and poets during the periods when their power was strong. Studies conducted on this subject have shown that the said rulers supported and patronized dengbej like artists and writers. As is known, before the printing press, kings, sultans, kaisers, shahs, mirs and beys ruling in various parts of the world supported poets and writers, invited them to their palaces and councils and asked them to present their best works. It is understood from the available sources that this tradition existed in Europe in the Middle Ages, and similarly, shahs, sultans and princes in regions such as Africa, Arabia and India, supported writers and artists and built houses for them. In the said regions the rulers also patronized dengbej in the same way. In order to gain the appreciation and love of the shahs and sultans, poets wrote poems praising them. Likewise, poets and writers sought recognition within society and in the literary market by delivering their most important works to be read, approved, and appreciated by sultans and kings. In other words, they displayed their skills by reciting poems at feasts and celebrations held in palaces in order to receive the favor of the sultans and shahs.

For the same purpose, the dengbejs, in the epic songs they performed for their patrons and families, praised their high rank, generosity and heroism and thus tried to gain their admiration and love. For this reason, in Kurdistan, when the political power of the mirs was strong and peace prevailed, the number of dengbejs increased as well as poets and writers. Every mir kept a dengbej in his mansion, fed him and took his dengbej with him even when he went to war or on a long journey.

The study analyzes this dengbej patronage system of the Kurdish mirs and other rulers. Within this framework, first the patronage system is analyzed and information is provided on the subject. The study consists of two main sections: As stated in the first section, the patronage system is defined and discussed in general. Then, the historical background of the dengbej patronage system and the way this system works is discussed and examples from around the world are given. Academic studies (master's and doctoral theses) and published books and articles on the subject are used for the study. In the second section, by using available written sources the information is given about the lives of four well-known dengbej. These are respectively Dengbej Evdalê Zeynikê, Dengbej Çingo, Dengbej Ehmedê Fermanê Kîkî and Dengbêj Reso. Since they constitute important examples of how Kurdish mirs and other rulers supported and protected dengbejs, the lives of these four persons are examined in detail and their relationships with their patrons are discussed.

In the conclusion, it was emphasized that the dengbej patronage system emerged as a continuation of the classical system of patronage of writers and artists followed by the rulers. Then, the common and different points between written literary works and oral literary works were briefly discussed. Finally, it was emphasized that after the end of the rule of the Kurdish emirates, the art of dengbej began to be practiced by the dengbej in different styles and new places and that it has survived to the present day.